

АСЕМАНИЕВО ЕВАНГЕЛИЕ. Codex vaticanus slavicus 3 glagoliticus: Факсимилно издание (ред. И. ДУЙЧЕВ); Вера ИВАНОВА-МАВРОДИНОВА, Аксиния ДЖУРОВА, *Асеманиевото евангелие*. Старобългарски глаголически паметник от X век. Художествено-историческо проучване, Наука и изкуство, София 1981.

Ačkoli péče o vydávání stsl. památek má dlouhé tradice a bohaté výsledky, přesto dosavadní stav není ideální, ani pokud jde o nejstarší dochované rukopisy. Zejména naléhavě se pociťuje nedostatek fototypických vydání některých kanonických textu. Tuto mezeru má v plánu vyplnit Bulharská akademie věd. Jak informuje v časopise *ПОЛАТА КЪННИГОПИСЪНАТА* Jordan Zaimov,¹ jsou plánována nová fototypická vydání všech větších kanonických památek (Zogr Mar As Sav Euch Sin Supr Cloz)² a kromě toho i jejich vydání v přepise originálním písmem. Součástí tohoto náročného projektu je i nové vydání kodexu Assemanova, které máme před sebou.

Nové vydání, uskutečněné ve spolupráci Bulharské archeografické komise při Národní knihovně Cyrila a Metoděje v Sofii a Vatikánské apoštolní knihovny, na rozdíl od předchozího fototypického vydání As, přináší faksimile rukopisu. Evangeliař Assemanův se tak stal nejlépe vydanou a také nejčastěji vydávanou stsl. památkou: po dvou nevyhovujících vydáních Fr. Račkého (1865) a I. Črnčiče (1878)³ As se dočkal po všech stránkách vyhovující a spolehlivé edice až zásluhou J. Vajse a J. Kurze (1929, 1955).⁴ K nim se nyní přidružuje i nejnovější vydání bulharské. Kromě faksimile rukopisu edice obsahuje jako samostatnou přílohu i studii, zabývající se rukopisem po stránce umělecko-historické.

Nové vydání As přináší bezesporu kvalitní reprodukci rukopisu a upřesňuje naše představy o originále. Přesto však srovnání sofijského vydání s oběma díly Vajsovy a Kurzovy edice ukazuje i na některé přednosti staršího vydání. Předně jsou místa, kde je text čitelnější u Vajse-Kurze, např. 3d7-11,⁵ 6a23-24, 6b27,

¹ ПОЛАТА КЪННИГОПИСЪНАТА *Б*, 1979, 94-95.

² Kromě As byl vydán nově i Supraslský sborník: Й. Займов, М. Капалдо, *Супраслски или Ретков сборник I-II*, БАН, София 1982-1983.

³ O nedostatcích těchto edic podrobně píše J. Kurz, *O potřebě nového vydání rukopisu Assemanova*, LF 53, 1926, 106-118, 234-247.

⁴ Fototypické vydání: J. Vajs-J. Kurz, *Evangeliarium Assemani I*, Praha 1929; vydání v cyrilském přepise: J. Kurz, *Evangeliař Assemanův II*, Praha 1955.

⁵ Při citování se přidržuji rozdělení textu, zavedeného J. Kurzem.

9c8-10, 28b26-29, 34c10, 75b22-24, 124a17-18, 152a28,29 aj. Jde zejména o místa porušená v originále a o některá záhlaví (srov. např. 103c13, 18-20, 111c1, 112d3-11 aj.). Již J. Kurz při svém posledním pobytu v Římě v r. 1947 konstatoval nová porušení rukopisu ve srovnání se starším stavem a v poznámkách ke své edici má na několika místech příležitost konstatovat, že na snímcích lze přecíst více než v originále (srov. pozn. k 9c7-10 aj.), nebo že se na pergamentu objevila plíseň nového původu (4d7,10, 117b8). Autoři sofijského vydání bohužel nedávají žádné údaje o současném stavu rukopisu, avšak na základě srovnání s vydáním pražským a pozorování J. Kurze o stavu originálu v době, kdy s ním pracoval, lze konstatovat, že mnohá porušení originálu jím zaznamenaná se rozšířila (srov. např. 4d7-10, 6a23-24, 28b26-29, 75b22-24) a že k nim přibyla, pokud lze ovšem soudit pouze na základě snímků, ještě některá drobná porušení nová (např. 5d27, 6b15, 16, 151b28, 152a28-29, 156a4-6).^{*} Pražské fototypické vydání tedy reprodukuje zachovalejší stav originálu než vydání sofijské.

K fototypickému vydání z r. 1929, jakož i k stavu originálu samého, soustavně přihlížel J. Kurz při svém cyrilském přepise textu. Vzhledem k tomu jeho edice, která vyniká vysokou mírou přesnosti přepisu,⁶ zůstává spolehlivou pomůckou zejména při čtení míst se sníženou čitelností i míst v starší či novější době porušených. Neocenitelnou pomoc dává Kurzova edice svým přesným registrováním nadřádkových znaků, zaznamenaných podle originálu, které na snímcích nejsou vždy dobře viditelné. Neméně důležité jsou i jeho poznámky o stavu rukopisu a zejména zaznamenání všech pomeznicích případů při čtení jerů (ъ nebo ѣ?), kterých je v rukopise značný počet, a kde mnohdy drobné porušení kroužku u ѣ v originále, nerozeznatelné na snímku, nebo nejasnost reprodukce svádí k vzájemným záměnám. Ani nové sofijské vydání nás ve všech sporných případech pochybnosti nezabavuje, naopak, na jednotlivých místech vznikají nové pochybnosti (srov. 156a6). Přesto však je místy v sofijském vydání čitelnost lepší (srov. např. 3c5, 6a20, 28a5 aj.), i když ne všude: srov. 5b15, 124a17 aj., kde bychom dali přednost Vajsově-Kurzovu vydání. Všechny tyto drobnosti nelze pouze na základě snímků vždy zcela spolehlivě řešit. Důležité je zjištění, že všechna místa sofijského vydání, která

* Jak mi laskavě sdělil prof. F. V. Mareš, který uvedená místa prohlédl v originále, za což mu nejsrdečněji děkuji, jde vskutku o porušení vzniklá v nové době, před restaurací i při ní, která tedy ve Vajsově-Kurzově edici ještě nejsou. Např. v 28b26-29 při dolepování pergamentu se koncová písmena rozplynula, v 6a23-24 nebo 75b20-26 došlo při restauraci k odření písmen, v 152a28-29 jsou dvě skvrny nového původu. Místo 156a5-6 dokumentuje pokračování činnosti parazitů v době před restaurací, kteří mají mj. na svědomí zmizení řady kroužků u tvrdého jeru nejen zde (srov. tvrdý jer v 156a6), nýbrž i na mnoha jiných místech v rukopise, jak je mi známo i z ústního sdělení J. Kurze.

⁶ Maximální spolehlivost této edice vyzdvihují shodně i recenze, např. F. V. Mareš, *Slavia* 26, 1957, 408-410; St. Herodes, *Sborník fil. fak. BU* 8, 1959, A 7, 132 aj.

poskytují možnost lepšího přečtení textu, potvrzují přesnost Kurzovy edice, takže lze bez přehánění říci, že ve sporných případech je tato edice vlastně spolehlivější než jsou snímky.

Jak již bylo řečeno, součástí edice je i studie o umělecko-historické stránce rukopisu. Vlastním jádrem této studie je kapitola *Художественный облик на Асеманиевского евангелие* (27-65). Úvodní kapitoly (12-27) shrnují znalosti, týkající se opisu rukopisu, jeho obsahu, osudů, soudobého stavu znalostí o As, datace a místa vzniku. Celé studii je předeslán úvod z pera I. Dujčeva (1-10).

K analýze As přistupují autorky s cílem odhalit charakteristické vlastnosti ornamentace rukopisu, která je, jak známo, neobvykle bohatá ve srovnání s ostatními starými hlaholskými rukopisy. To vyplývá i ze statistického srovnání tří nejbohatěji zdobených hlaholských rukopisů – As Sin a Euch v tabulce na str. 29. Tuto problematiku autorky sledují v širokém srovnávacím kontextu, což jim umožňuje dojít k cenným závěrům o spojitosti ranné hlaholské ornamentace se staršími byzantskými uměleckými tradicemi (do poloviny 10. století), odhalit přítomnost antických tradic a identifikovat východní vzory (zejména syrsko-palestinské a koptické) v jednotlivých ornamentálních motivech. V této souvislosti je zdůrazněn význam pobytu Cyrila a Metoděje na Olympu, kde měli možnost se seznámit s rukopisy různého původu a s uměleckými tradicemi této oblasti i sousední Kapadokie, pro něž je charakteristické směšování různých uměleckých tradic a vlivů. Rozhodně se odmítá možnost moravsko-panonských vlivů na slovanské knižní umění v momentu jeho vzniku (30). Otázku, mělo-li velkomoravské období nějaký význam pro další vývoj slovanského knižního umění, si autorky nekladou.

Na rozdíl od ornamentální dekorace záhlaví, která jako čistě ornamentální prvek umožňují přejímání již hotových vzorů s jasně patrnou spojitostí s byzantským geometrickým stylem, výzdoba hlaholských iniciál si vynucuje nová řešení. Odlišný charakter písma, znemožňující kopírování hotových předloh, klade na iluminátora nové požadavky a vede k originálním řešením, využívajícím jednotlivé ornamentální prvky v nových kombinacích. Uplatňuje se zde především geometrický ornament a v menší míře stylizované rostlinné motivy a ojedinělé náznaky zvěrného ornamentu. Zajímavé jsou zejména a pro As velmi charakteristické »ilustrované« iniciály, zobrazující hlavy různých biblických osobností, jejichž výběr je podřízen obsahu příslušného textu. Zde nejvýrazněji dochází k uplatnění symbióza západních a východních prvků – autorky upozorňují na paralely v rukopisech pocházejících z jihoitalských řeckých klášterů, v latinských bohoslužebných knihách i na pozdější výskyt podobných iniciál v chorvátských rukopisech, kde figurální iluminace dosahuje vrcholu. Příbuznost vysvětlují společnými starými syrskými a egyptskými prameny.

Umělecká výzdoba As se srovnává s výzdobou ostatních nejstarších hlaholských rukopisů, pozornost se věnuje i ohlasu hlaholských tradic v slovanských cyrilských rukopisech a zjišťování styčných bodů s preslavskou zdobenou keramikou.

Rozbor umělecké stránky rukopisu je zaměřen především na zjišťování přítomnosti starých tradic a pramenů a zdůraznění archaických prvků ornamentální dekorace As. Závěrem se konstatuje, že »украсата на Асеманиевото евангелие представлява отделна и, по всичко личи, най-ранна фаза в историята на глаголическата книжна украса.« (65).

Závěry o celkově archaickém rázu ornamentace As, ke kterým docházejí autorky rozbořem umělecké stránky rukopisu, jsou využity také k revizi dosavadních názorů na chronologické zařazení As a vývoj jeho textu. Přesvědčení, že ornamentace As má značně blízko k původnímu cyrilometodějskému originálu (29), vede autorky k analogickému soudu i o stáří jeho textu. I když se na str. 19 o As říká, že »По-голяма чест от учените предполагат, че неговият текст стои най-близо до първоначалния славянски превод на евангелието«, tento závěr se zakládá především na názorech Vajsových. Současný stav znalostí této problematiky vede však k závěrům poněkud odlišným. Vajsovo stanovisko o primátu As jakožto textu, v němž je nejlépe zachován cyrilometodějský překlad, založené na zjištění přítomnosti předcařihradských čtení a podepřené příbuzností s bogomilskými evangelií, které Vajs uplatnil i při své rekonstrukci staroslověnského evangelního textu, bylo však přijato se značnými výhradami⁷ a je tedy problematické dovolávat se jej bez jakéhokoli komentáře. Novější poznatky o vývoji textu stsl. krátkého aprakosu,⁸ jehož zvláštní typ, odlišný od cyrilského aprakosu Sav, představuje As, ukazují, že v textu As jsou patrné stopy pozdější redakce, které jej oddalují od cyrilometodějského překladu⁹ a nelze tedy kategoricky tvrdit, že »сред старобългарските преводи на евангелските книги този на Асеманиевото евангелие с право се смята за най-ранен« (19, pod. 11). V otázce evoluce textu se autorky odvolávají na schéma, podané Fr. Grivcem (20). Novější názory Kurzovy, vyslovené ve Slovu 20 (1970) sice uvádějí, ale zřejmě s nimi nesouhlasí, jak vyplývá mj. i ze závěrečného shrnutí. O názorech jiných badatelů se nezmiňují.

Velmi diskutabilní jsou závěry, které činí autorky o chronologickém zařazení rukopisu. Přesvědčení, že As je rukopis, pocházející ve svém posledním opise z doby

⁷ Srov. např. K. Horálek, *Evangeljáře a čtvero evangelia*, Praha 1954.

⁸ Srov. L. Moszyński, *Starocerkiewno-słowiański aprakos*, *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej* 2, 1957, 373-395.

⁹ Např. H. Lunt, *On the Old Church Slavonic Codex Assemanianus*, *MIJ* 32-33, 1981-1982, 405-416.

kolem poloviny 10. století, se opírá především o údaje získané rozbořem prvků knižní výzdoby. Přitom východiskem pro navrženou dataci je časové zařazení především nejarchaičtějších prvků. Na zárodky některých nových tendencí a mladších prvků se sice upozorňuje, avšak bez vyvození možných důsledků pro dobu vzniku dochovaného opisu As. K potvrzení správnosti svých závěrů se autorky dovolávají i údajů, které poskytuje kalendář (jeho typ a obsah). Autorky se však nevyrovnávají s problémem, jak s touto rannou datací sloučit paleografické, pravopisné, jazykové a textologické vlastnosti As, které jednoznačně ukazují na dobu pozdější a pro správnou dataci rukopisu jsou přinejmenším stejně závažné jako umělecká stránka rukopisu. Nejmarkantnější inovace obsahuje As zejména v oblasti fonetických změn (úplný zánik slabých jerů a vokalizace silných, záměny nosovek atd.), s nimiž je neslučitelný předpoklad vzniku opisu v polovině 10. století.

Umělecká výzdoba rukopisu je jistě důležitým a doposud nejčastěji opomíjeným kritériem pro dataci rukopisu, toto kritérium však nelze absolutizovat ani izolovat od ostatních kritérií. Jednotlivá kritéria sama o sobě mohou určit pouze chronologický rámec, v němž se lze pohybovat, avšak teprve komplexní hodnocení se správným oceněním závažnosti všech získaných informací, může vést k přijatelnému závěru.

Dosavadní datace rukopisu, založená na rozboru paleografických, pravopisných, jazykových a textologických vlastností rukopisu a také s využitím údajů, které poskytuje kalendář, buďto ponechává širší chronologické zařazení v souhlase s edicí Vajse a Kurze (2. pol. 10. st. — poč. 11. st.), nebo se přiklání spíše k 11. století (tak např. A. M. Seliščev, J. Hamm, N. M. Elkina, A. I. Gorškov, T. Lehr-Spławiński - Cz. Bartula, P. Đorđić aj. ve svých staroslověnských mluvnicích). Novější speciální práce o jednotlivých stránkách As (J. Kurz, B. Velčeva, H. Lunt) správnost dosavadní datace buď potvrzují nebo se spíše kloní k posunutí horní hranice.¹⁰

Bez ohledu však na to, z které datace As vycházíme, nelze As prohlašovat za nejstarší dochovanou stsl. památku («Асеманиевото евангелие е вероятно най-раният от известните досега старобългарски глаголически ръкописи», 19, pod 23, srov. též 62), protože touto nejstarší hlaholskou památkou jsou v každém případě *Kyjevské listy*. Kromě toho As obvykle není považován ani za nejstarší hlaholské evangelium, nýbrž naopak, za nejmladší z nich, jak se můžeme

¹⁰ J. Kurz, *Nazalni vokali u Asemanovu kodeksu*, Slovo 20, 1970, 26-27 (první polovina nebo až polovina 11. st.); Б. Велчева, *Проблеми на глаголическата писменост. Асеманиево евангелие*, Константин-Кирил Философ, София 1981, 167-171 (konec 10. st.); H. Lunt, o. c., 405-416 (As je mladší než Ostr i Arch; v dodatku na s. 416 pak precizuje, že As pochází z doby 1150-1200).

snadno přesvědčit např. prohlédnutím přehledů stsl. hlaholských památek v stsl. mluvnících, které památky řadí chronologicky v pořadí Zogr Mar As v souhlase s výsledky dosavadního studia těchto památek.

Pro rannou dataci autorky nacházejí potvrzení i v údajích obsažených v kalendáři, včetně mladších cyrilských dodatků (25). Ve své argumentaci však v podstatě opakují to, co uvádí J. Vajs v úvodu k fototypickému vydání s tím rozdílem, že Vajs není v závěrech tak kategorický jako autorky a ponechává širší chronologický rámec (konec 10. – zač. 11. st.). Není sporu o dolní časovou hranici pro vznik protografu, kterou je rok smrti Klimenta Ochridského (916), neboť jeho památka je nejmladším kalendářním údajem původního hlaholského textu. Problematické je však vymezení horní časové hranice. Autorky považují za horní časovou hranici pro vznik protografu rok smrti cařihradského patriarchy Nikolaje (924) a za horní hranici pro vznik dochovaného opisu považují předpokládaný rok kanonizace Jana Rylského (asi 980) (25). První údaj se opírá o pozdější cyrilský přípis na l. 146v: *mca:maě:k:stgo nikolo*, který autorky ve shodě s Fr. Račským a J. Vajsem identifikují výše uvedeným způsobem a činí jej jedním z opěrných bodů své argumentace. Kdyby však autorky byly nahlédly např. jen do *Slovníku jazyka staroslověnského* (II, 1973, 430), mohly zjistit, že světec ze zápisu v As je identifikován jako »archiepiscopus Myrae in Lycia saec. IV, mediante, thaumaturgus« a že 20. května se slaví památka přenesení jeho ostatků. V. Mošin¹¹ tento záznam v As uvádí do souvislosti s ruským vlivem v jihoslovanských rukopisech vzhledem k tomu, že přenesení světcových ostatků do Bari (1087) je svátek, který řecká církev neslaví, avšak v Rusku byl zaveden již tři roky po jeho ustanovení v r. 1090/91. Dodejme, že ani jazyková stránka přípisu nedovoluje předpokládat, že by se mohl do rukopisu dostat dříve než koncem 12. st.,¹² tedy teprve v době, kdy můžeme počítat s rozpadem flexe jako pokročilým procesem a také s existencí novější nominativní formy *Nikola*. Druhý argument se zakládá na konstatování nepřítomnosti památky Jana Rylského v kalendáři As. Tomuto faktu však není třeba připisovat význam chronologického údaje. Vysvětlení lze hledat i jinde, jak to činí např. B. Koneski, který zároveň upozorňuje i na nepřítomnost památky Nauma Ochridského a pomýšlí v obou případech na pouze regionální charakter jejich kanonizace.¹³ Z toho vyplývá,

¹¹ V. Mošin, *O periodizaciji rusko-južnoslavenskih književnih veza*, Slovo 11-12, 1962, 85.

¹² Cyrilské přípisy v As se obvykle datují 12.-13. st. Tak již M. Сперанский, «Злые дни» в приписках Ассеманова евангелия, Македонски преглед VIII, 1, 1932, 44, po něm např. A. M. Селищев, *Старославянский язык* 1, 1951, 70 aj.

¹³ B. Конески, *Канонизација на словенски светци во Охридската црква*, Прилози МАНУ I, 1-2, 1976, 63-72.

že uvedených údajů kalendáře nelze využít jako argumentů pro navrženou dataci As.

Celá studie je doplněna bohatými bibliografickými poznámkami (66–78), které jsou zpracovány se zřejmou snahou o poskytnutí základních bibliografických údajů k jednotlivým problémům. Snaha o poskytnutí širší bibliografické informace je jistě velmi vítaná. Přesto však by bylo možno ještě leccos doplnit nebo opravit a zejména bibliografii aktualizovat systematictějším zřetelem k novější literatuře. V bibliografických poznámkách, týkajících se As, bychom očekávali vyčerpavější údaje, postrádáme zde však některé starší práce, zejména dvě práce Kurzovy a jednu Vajsovu.¹⁴ – V pozn. 9 se uvádějí základní edice stsl. hlaholských památek¹⁵ a pro evangelia též základní literatura, omezená však v podstatě pouze na to, co je uvedeno v bibliografii Iljinského z r. 1934. Avšak vzhledem k tomu, že tu nejde o odkazy, nýbrž o údaje informativního charakteru, očekávali bychom spíše, že bude dána přednost pracím novějším, nebo že budou uvedeny vedle prací starších, pokud usilujeme o úplnost. Postrádáme zde zejména základní práce L. Moszyrského. – Poznámky je možno mít k někdy poněkud sveráznému výběru citované literatury i k některým rozpaky vzbuzujícím odkazům, které nemají bezprostřední vztah k výkladu. Např. tvrzení, že překlad evangelia, zachovaný v As je považován za nejranější (str. 19) se v pozn. 11 dokládá odvoláním na edici Vajsovu–Kurzovu, na Conevovu práci *Istorija na bǎlgarskij ezik I*, Sofija 1919, na Romanského *Starobǎlgarski ezik v obrazci*, Sofija 1945 a na dvě práce jedné z autorek (Ivanova–Mavrodinova). Avšak Romanski na str. 19 citované práce uvádí pouze, že As je napsán v Makedonii počátkem 11. st. a u B. Coneva na citované str. 176 stojí, že As je nejstarším slovanským rukopisem ve Vatikánské knihovně a na str. 178 je uvedena datace Račkého a Črnčiče, nic však, co by se mohlo vztáhnout k tvrzení obsaženému v textu. – Nebo je možné se pozastavit nad tím, proč v pozn. 36 nebo 27, kde se uvádí základní literatura o slovanských abecedách, není citována i Vajsova *Rukověť hlaholské paleografie* (Praha 1932), ačkoli jsou citovány dvě paleografie cyrilské (Ščepkinova v pozn. 36 a Lavrovova v pozn. 27) a jde zde přece o rukopis hlaholský. Poznámky tohoto druhu by bylo možno ještě rozmnožit.

¹⁴ Jde o práci citovanou zde v pozn. 3 a dále J. Kurz, *Nárys částečné charakteristiky jazyka kodexu Assemanova podle fototypického vydání*, Księga referatów, sekcja I, II Międzynarodowy zjazd slawistów (filologów słowiańskich), Warszawa 1934, 68–69; J. Vajs, *Specimina codicis Assemaniani Slavici Vaticani 3*, Romae 1924; kromě toho by bylo možno doplnit i L. Moszyrski, *Starocerkiewno-słowiańskie oralo – neologizm kodeksu Assemaniego*, Symbolae philologicae in honorem Vitoldi Taszycki, Wrocław–Warszawa–Kraków 1968, 223–228.

¹⁵ U Sin je třeba doplnit údaj o fototypickém vydání z r. 1971 a reprintu z r. 1964, vzhledem k tomu, že u ostatních památek tyto údaje figurují.

Na konec si dovolíme ještě jednu poznámku k technické úrovni recenzované práce. Bohužel musíme konstatovat přítomnost neobvykle velkého množství tiskových chyb, především v bibliografii, které je pravděpodobně třeba přičíst nepozorné korektuře. Celkový dojem, který zanechávají, je velmi nepříznivý vzhledem k tomu, že místy nejde pouze o obyčejné tiskové chyby, zřejmě na první pohled (např. pravopisné chyby v českých, polských, srbocharvátských, slovinských, ruských, latinských aj. názvech), kterými se bibliografie přímo hemží, nýbrž o chyby, které mohou ztěžovat orientaci v citované literatuře a uvést v pochybnost i spolehlivost citace. Např. v pozn. 4 je uvedeno, že Speranského práce o »zlých dnech« se nachází na str. »41-182« místo správného: 41-53; nebo je uvedeno, že Kurzův *Seznam evangelijních čtení ...* se vyskytuje v »Slavica 20« na str. »336-374« místo správného: *Slavia 20* na str. 336-363. Název recenze F. V. Mareše ve stejné poznámce je citován neúplně, zdá se, přeskočením jednoho řádku v tisku. Úplný název zní: *Evangeliarium Assemani, Codex [Vaticanus 3. slavicus - Evangelii Assemanův, kodex] Vatikánský 3. slovanský, díl II* (v hranatých závorkách je chybějící část názvu). V pozn. 9 stojí, že Kurzova práce *K Zografskému evangeliu* vyšla v čas. »Slavia I, 1931; XI, 1932« místo správného *Slavia IX, 1930-31; XI, 1932*. Vondrákovo vydání Cloz ve stejné poznámce je citováno jako »Glagolitica Clozuv« místo *Glagolita Clozův*. V pozn. 33 místo *B. Rajkov* je uveden »B. Radkov«. Na str. 9 je omylem uvedeno, že Črnčičovo vydání *As* vyšlo v r. 1887 (všude jinde však správně 1878). Těmito několika příklady se všechny tiskové nedostatky ani zdaleka nevyčerpávají, avšak podávat jejich soupis by nemělo smyslu, chtěli jsme na ně pouze upozornit.

Závěrem lze říci, že nespornou zásluhou autorek je, že obrací systematickou pozornost k doposud nedostatečně prozkoumané umělecké stránce rukopisu a obohacují tak naše dosavadní znalosti o této nejbohatěji zdobené a nejlépe zachované hlaholské památce. Hlavním přínosem edice je především vydání faksimile rukopisu, které dává nové možnosti zejména pro studium bohaté umělecké výzdoby rukopisu, jež se doposud mohlo opírat pouze o fototypické vydání Vajsovo a Kurzovo a poznámky (dodejme vyčerpávající a přesné, i když stručné) v 2. dílu Kurzovy edice. Není bezvýznamný ani fakt, že starší fototypické vydání je dnes již víceméně vzácností, takže novým vydáním, které vyšlo v značně vysokém nákladu 3108 výtisků, se rukopis stává snadněji přístupným pro nová bádání o této stsl. památce.

Zdenka Ribarova